

Starija hrvatska bogoslovska književnost.

Prilozi za povijest moralnog bogoslovlja.

Prof. Andrija Živković

SUMMARIUM: Über ältere kroatische theologische Literatur (Beiträge zur Geschichte der Moraltheologie). Der geschichtliche Anfang des theologischen Schrifttums und die literarische Tätigkeit auf dem kroatischen Sprachgebiete überhaupt fallen nicht zusammen. Literarische Arbeiten in der Moraltheologie haben ihren Anfang weit zurück vor dem Anfang der schriftstellerischen Tätigkeit des XV. Jahrhunderts, da sie mit der Einführung und der Entwicklung der glagolitischen Schrift einsetzen und zuerst praktischen priesterlichen Bedürfnissen bei der Liturgie in und ausser der Kirche, dann der unmittelbaren, äusseren und inneren völkischen Manifestation des Gottesglaubens, sowie den Bedürfnissen des sozialen und öffentlichen Lebens der Gemeinde (Urkunden, Gesetze, Notärbücher, Regel verschiedener Bruderschaften, amtliche Protokolle etc) entsprechen. Zu wahren literarischen Tätigkeit kommt man erst nach langer schriftlich-didaktischer. Sie zeigt eine einheitliche Note, die weit vor dem 14. Jahrhundert in allen kroatischen Ländern trotz der Verschiedenheit der Schriftweise (glagolitisch, cyrilisch, lateinisch) feststellbar ist. Katechetik, Pädagogik und Kirchengeschichte ausgenommen, haben alle übrigen Teile der theologischen Wissenschaft in mehr als tausendjähriger Geschichte der Kroaten bis heute noch keine systematische kritische Würdigung gefunden. Ein weites Feld der Untersuchungen ist kaum in Angriff genommen; eine geschätzte Ausnahme bilden die Arbeiten Prof. Fancev's.

Vom moraltheologischen Standpunkte aus sucht Autor hier mit einigen Bemerkungen die Werke von: M. Marulić, B. Gradić, M. Jerković, Š. Budinić; ferner Theologia moralis von Bischof A. Kadčić, Werke von F. Laštrić, M. Mihaljević und J. Lovrenčić zu würdigen.

Povijest pisanoga moralnog bogoslovlja na hrvatskom jeziku ne pada zajedno s počecima hrvatske umjetne književnosti uopće. To je moralno-bogoslovsko književno djelovanje starije, jer mu

prvi tragovi idu u našu stariju glagoljsku književnost. Najstariji su književni produkti svuda redovno izazvani praktičnom potrebom. Tek iza udovoljenja nužnim zadaćama i dužnostima u životu dolazi na red udovoljenje višim duševnim potrebama, kako se one ispoljuju u djelima umjetne književnosti ili u djelima primitivne pučke poezije. Prosvjetno je nastojanje naših starih koliko se očitovalo na književnom polju imalo najprije u vidu vjerske potrebe, kako naroda tako svećenika i redovnika kao njegovih učitelja i prosvjetitelja. Pisanje knjiga o Bogu, o vjeri u Boga, o kršćanskom životu i napretku u dobru, dakle o kreposnom životu kao sredstvu do konačne svrhe čovjekove, pisanje naputaka za duhovni život, molitvenika, obrednika, propovijedi i sličnih djela za praktičnu porabu pripada po svom objektu u bogoslovsku struku. Prvotna je naša književna aktivnost od reda bogoslovska. A u bogoslovlju prvenstveno praktična t. j. moralno-pastoralna i nabožna. Kasnije se ona razvila dalje te polagano zahvaća i u ostala područja opsežne bogoslovske znanosti.

Historija naše hrvatske stručne teološke knjige nije do danas našla svoga specijalnog obrađivača.¹ Ni pojedine njezine grane osim katehetike i pedagogike² te crkvene povijesti kao integralnog dijela naše nacionalne povijesti.³ Međutim bi svu našu staru i stariju teološku literaturu valjalo pomno ispitati i kritički ocijeniti,

¹ Kao književni historičar najviše nas je u novije vrijeme zadužio prof. F. Fancev čitavim nizom radnja, koje će za dugo ostati najmjerođavnijim izvorom za povijest ne samo lijepe nego i stručno-teološke književnosti. Od njegovih publikacija spominjemo ovdje naročito: *Novija hrvatska poezija s plićanina Marka Marulića*, Rad jugoslavenske akademije u Zagrebu knjiga 245 (1933); *Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir*, dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14. i 15. vijeka, Zagreb 1934, Djela JA (31); *Hrvatska crkvena prikazanja*, Narodna Starina, svezak 29 (1934); *Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima*, Hrvatska Revija, X (1937); *Prilozi za reviziju hrvatske književnosti*, Šišićev zbornik (1929). Amo spada i njegova knjiga: *Kulturno-literarni rad u Zagrebu za prvih pet vijekova njegove historije*, Zagreb 1925, izdana prigodom naše hrvatske milenijske izložbe.

² Ferdo Heffler: *Grada za povijest hrvatske kateheze*, sv. I. Zagreb 1932; Fran Plevnjak: *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskoga svećenstva*. Zagreb 1910; A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva*, I. (1907).

³ Historiografija se kod nas mnogo gojila i razmjerno visoko razvila. U tom su poslu i svećenici imali velikoga udjela. To kazuju imena: Rački, Crnčić, Bulić, Franki, Jelić, Jelenić, Pavić, Batinić i dr.

naročito pak s dogmatskoga i moralnoga gledišta. Dok ne bude taj posao gotov ne će biti ni povijesti hrvatske bogoslovske književnosti.

Ovi su prilozi nastajali prigodično; možda će ipak vremenom uspjeti za područje moralnoga bogoslovlja prikupiti toliko potrebnih podataka da bi se iz toga dala sastaviti historički i kritički vjerna slika o razvoju i radu naših starih na tom polju našega kulturnoga razvijanja.

1. — Među najstarije zastupnike i pisce na moralnom polju valja spomenuti uvaženog predstavnika umjetne hrvatske lijepe knjige **Marka Marulića** (1450—1524). On je još za života stekao u stranom svijetu velik glas kao bogoslovski pisac i učenjak svojim latinskim djelima⁴ u glavnom moralnoga karaktera. Pohvale stranih pisaca i mnogostruka naklada njegovih djela pokazuju, da su mu djela bila tražena i cijenjena. Ali kao što Marulić ne bi imao za hrvatsku književnost one važnosti koju mu povijest s pravom pridaje, da nije ujedno autor »Judite«, »Historije od Suzane« i ostalih pjesama, tako ni u povijesti h r v a t s k i pisanoga moralnog bogoslovlja ne bi spominjali njegovoga imena, da nema njegovih pjesama: »Urehe duhovne«, »Dobri nauci«, »Stumačenje Kata«, »Lipo prigovaranje razuma i človika«, »Svit je taščina«, »Suprotiva slasti od blaga« i dr.

Za ove spomenute pjesme kaže M. Medini: »Tu se hrvatski izlažu ona ista moralna načela kao i u latinskim djelima, a s tom razlikom što nema razloženja i navoda iz drugih auktora«. Zatim: »Urehe duhovne«, gdje se raspravlja o tri kreposti: vjeri, ufanju i ljubavi, odgovaraju »Evangelistaru«, a »Dobri nauci« po svom sadržaju opet drugomu latinskome djelu: De institutione. To jasno kaže, da je svojim radom u hrvatskom jeziku pjesnik hotio narodu protumačiti i popularizovati svoju moralku. A u tu je svrhu imalo služiti i njegovo »Tumačenje Kata«, gdje se u kratkim i jezgrovitim rečenicama prikazuje štiocima praktična filozofija.« (n. dj. str. 86, 88).

Ovaj karakter Marulićevoga pjesničkoga rada još samo potvrđuju prozaična djela koja je on preveo na hrvatski jezik: »Knjige Ivana Gersona«, kancelira pariškoga; »Od naslidovanja Isukarstova i od pogarjenja tašćin segasvitnjih«; »Nauci sv. Bernarda k sestri svojoj«; »Život sv. Jerolima«.

⁴ To su: Evangelistarium; De institutione bene beateque vivendi; De humilitate et gloria Christi; De imitatione Christi; Polacithra christianarum virtutum in sex libros distracta; Parabolae; Dialogum de laudibus Herculis.

M. Medini: Povijest hrvatske književnosti I. str. 79, F. Fancev: Novija poezija n. dj. Rad JA 1933, knj. 245.

Da je i za povijest moralnog bogoslovlja uopće, a dijelom i u našim hrvatskim zemljama postao vrijedan spomena kao pisac Marko Marulić ima svoj razlog u ličnim svojstvima njegovim i onoga vremena. Humanizam su i renesansa oslabili vjersko-moralni osjećaj kod obrazovanih klasa. Duh se onoga doba ne odlikuje ni velikim priznanjem u teoriji ni osobitim pristajanjem u praksi uz kršćanstvo. Ali Marko Marulić ne ide za duhom vremena niti mu služi, nego stupa putevima crkvene renesanse i kršćanske savršenosti, koji ga čak dovedoše u samostan. Istina, nakon dvije godine ga ostavlja, čini se radi slabe discipline u samostanu sv. Petra na otoku Šolti, a manje vjerojatno radi kakove promjene u svojim nazorima. Marulić je jedna asketska priroda, duboko prožeta ozbiljnošću istinâ kršćanske vjere, pa je razumljivo da mu se i pjesnički i naučni rad kretao oko »jedino potrebnoga u životu ljudskom«: unapređenju i gomilanju moralno dobrih čina, preko kojih pojedinac postizava svoj konačni cilj života. Marulić je dakle prvi jači hrvatski moralni pisac.

Tom zgodom valja kao osobito hvalevrijedno istaći ono što i literarni historici mnogo ističu: i ostala je naša najstarija književnost u glavnom orijentirana u jednom duhovnom pravcu: služiti praktičnom kršćanskom životu. To je za onda bila, a ako ćemo pravo imala bi i danas biti ispravno shvaćena zadaća književnoga rada. Moral je najviša duhovna vrijednost u ljudskom životu. Najidealniji zanos pjesnika i ozbiljnog književnika išao je spontano za tim, da najviše vrijednosti u životu unaprijedi i svojim književnim radom. Osim prirodnoga poziva i pravoga književnog nadahnuća, javljala se želja za moralisanjem, vjerskim poučavanjem: književna didaktika. Zato se od reda književnici ovoga starijega doba bave predmetima biblijskog sadržaja i idejama evandeoskih istina. Moderno bi se naše doba sa svojim književnicima moglo u ocjeni duhovnoga i nadprirodnoga samo ugledati u svoje starije predšasnike.

Pri prosuđivanju i ocjeni djela iz starine spominje M. Medini (str. 80) načela: »Stari klasički pisci starine nijesu za nas više vrhunac onoga, što umujuć možemo doseći, već umjetnine kojima se divimo«. Nije, istina, točno da im se uvijek divimo kao u m j e t n i n a m a, ali je točno, da ih poštujemo kao izvore i uzore energije i kao svjedoke starine. Makar gdje koja od tih djela i ne imala naročite unutarnje umjetničke vrijednosti a ni velikoga intelektualnog značenja, ona imaju vrijednost kao povjesni spomenici duha i duševne kulture onoga doba, kad je knjiga i kultura bila privilegij izabраниh i rijetkih.

2. — Don Bazilio Gradić piše svoje »Libarze od dievstva i dievickoga bitya« i prikazuje ga »velle poctovaniem i bogogliubniem dumnam i mojijem chachono sestram u Isucharstu, Mandalieni Gucetich i Pauli Gradich u suetu Claru« pod datumom 12. kolovoza 1566. U predgovoru spominje, da je u prošloj godini »od charstianskoga xivota gouorenie učinio« istim se-

strama pak ovim djelcem nastavlja taj posao. »Poklivamsam poceo pisat i po pismu uas u Gospodinu razgouarat, pristoinomiseie uidielo, da buduchi vi Dieuize od istogauam Dieustua xtogod schlopim i u pismo na Vax Duhouni razgovor i napredach postauim.«

Djelce je originalan rad Gradićev u komu se u 38 poglavlja tumače sva glavna mjesta u starom i novom zavjetu sv. pisma što govore o djevičanstvu. Skupio je zatim u jedno što se nalazi kod sv. otaca u različnim njihovim djelima, pa to uz svoje refleksije a u smislu i duhu crkvenom pruža kao potrebno i korisno štivo djevicama koje u manastirima prebivaju. Rad je eminentno m o r a l n o g značaja s jakim poticajima u a s k e t s k o m smislu, kako je i naravno kad se uzme u obzir, kome je u prvom redu namijenjen.

Djevičanstvo ima svoj početak u raju zemaljskom; u njemu je posvećeno a na zemlji pogiba; tamo je mjesto njemu a na zemlji ženidbi i udaji. Ponovno ga uzdiže na pravu visinu Sin Božji na zemlji pridavši mu pravu vrijednost i ispravivši u toj točki mišljenje poganskoga svijeta, koji je proklinjao neplodnicu što ne rada. Sv. Pavao apostol još je točnije razradio kršćanski pojam o djevičanstvu i njegovoj cijeni. Razlaže tumačenje teologa da se djevičanstvo samo svojevoljnim unutarnjim grijehom izgubljeno opet stiče natrag (pogl. 6—16).

Dalje niže misli prema sv. Jeronimu o krepostima koje valja da posjeduje svaka djevica; prikorava ulaženje u samostan bez poziva na savršeniji život; odsuđuje ulazak pod silu ili iz neke materijalne nužde; zbog toga ih ima po samostanima tri vrste: dobrih, rdavih i mlakih. Veoma lijepim razlozima nastoji autor zatim pokazati kako se i one koje nerado podoše u samostan, mogu ipak smatrati sretnima što su prispjele u samostan kao u luku spasa i mnogim gorkim časovima koje bi u svijetu imale, sretno izbjegle. Velika je razlika između tjelesnih i duhovnih radosti; ludo bi bilo ostaviti duhovno za tjelesno, što je kratkotrajno i bez vrijednosti za vječni život; značilo bi sjenu grliti (pogl. 17—26). Obdržavanje zavjetâ koji se traže od samostanskih sestara, autor oštro ističe i naglasuje kao jednu svetu dužnost pojačanu zakletvom, jamačno imajući pred očima u mnogima samostanima palu stegu i duh onoga vremena.

Poziva se stoga i na nedavne odredbe crkvenog sabora tridentskoga, kojemu i jest glavna briga obnova kršćanskoga života u crkvi; poslušnost je bolja nego posvetilište; može da veže i pod teški grijeh; prestup njezin otvara vrata drugim grijesima, visoko je mora cijiniti svaka redovnica. Jednako i zavjet siromaštva (str. 28—30).

Prigovara shvaćanju koje ne ocjenjuje redovničkog stanja s ispravnog gledišta; pokazuje na primjere svetoga djevičanskoga života u osobi Ilije, Ivana Krstitelja, Bl. Djevice Marije; iznosi i domaći naš primjer sveta života bl. Ozanu Djevicu Kotorku (»lagnskogaie Aprila u Chotoru, uelle sfeto souoga sfieta priminula i u nebesku darxauu uelle slauno prišla blaxena dieuica na ime Osanna. Koia buduchi paruo bila ulahigna pastieriza, kbogusse uelle zudno i goruchie obrati... i t. d.«) (str. 32 i 33).

U posljednjim poglavljima tumači riječi Apokalipse o nebeskoj slavi koja čeka vjerne i svete djevice.

Drugo je Gradićevo djelce: »Libarze veleduhovno i bogogliubno od molitve« pisano i štampano iste godine 1567. u Veneciji (Domenico & Gio. Batt. Guerra) prikazano istim sestrama. Nije originalan rad, nego prijevod latinske knjižice Tulija Crispoldi, kako se vidi iz predgovora.

Sadržaj je djelca naputak za molitvu razmišljanjem. Tumače se tri načina ili puta: a) »od iščišćenja«, b) »od prosvjetljenja«, c) »od ujedinjenja«, kojima se dolazi do kontemplacije nebeskih stvari. Govori se o načinu molenja opet u tri dijela: molitva »glasovita, pametna i kontemplanje«. Pametnu dijeli u sedam dijelova t. j. u sedam dana od nedjelje i t. d.

Djelce ima karakter asketskog podučavanja na osnovi moralne vrijednosti i snage molitve, kao jednoga moralnoga čina od prvenstvene važnosti u životu.

3. — **Matije Jerkovića** knjižica (vel. $8 \times 14\frac{1}{2}$) iznosi razmišljanja o otajstvima sv. Krunice. Predgovor je upravljen njegovom bratu Vicetu. U lijepom govoru niže autor pobožne misli, što ih izazivlju pojedina otajstva. Ima karakter molitvene knjige.

Naš primjerak iz sveučilišne knjižnice (R. 1392) nema prve i druge stranice, već počima s trećom. I kasnije manjkaju neki listovi, pa djelo nema ni završetka. Znamo međutim iz jedne bilješke da je štampano u Veneciji god. 1582.

4. — **Šime Budinić** štampa god. 1582. u Rimu (kod Franceska Zanetti) svoj »Ispravniich za erei ispovidnici i za pokornih, prenesen s latinschoga jazicha v slovignschii«. Dao mu je i talijanski naslov: »Breve direttorio per sacerdoti confessori e per penitenti, tradotto da lingua latina nella Illiricha«. To je prijevod djela isusovca Ivana Polancho. Budinić upotrebljava na str. 3 izraz »tumačen s latinschoga jazika u slovignschii«. U glavnom naslovu stoji izraz prenesen t. j. preveden, što izražava talijanska riječ »tradotto«. Pa ipak to djelo nije puki prevod, što se vidi iz »ispitovnich« na str. 73—77 našega izdanja (R. 1421, zagreb. sveuč. knjižnice, vel. 10×16). Tu je ispitivanje savjesti složeno u stihovima po redu pojedinih zapovijedi. Stihove je kovao sâm Budinić i ako prema materijalu, koji mu je pružao latinski original.

U prvom su dijelu opća teoretska razmatranja o poboljšanju života i pokajanju; u drugomu praktični naputak za ispitivanje u ispovijedaonici najprije po zapovijedima Božjim a zatim prema različitim staležima. Slijedi zatim naputak o »povraćanju« (de restitutione), o »prokletstvu« (de excommunicatione), te o »upadagnu« (de reservatis), od »opoviidi illi zabragne-

nya (de interdicto) i »od neredia« (de iregularitate). Sve u maloj osmini na 164 strane.

Šime Budinić je imao u prvom redu pastoralni interes u vidu. Pokretna je misao dakako moralna i djelo se imade ubrojiti među ona koja su za moralnu bogoslovsku znanost na hrvatskom jeziku od važnosti, ne istina radi sadržaja, nego radi nastojanja da se ispovjednicima dade u ruku prijeko potrebna knjiga u n a r o d n o m jeziku. Ne treba smetnuti s uma da je obrazovanje na latinskom jeziku bilo u ono vrijeme općenito, pa da je bogoslovcima bila na tom jeziku pristupačnija sva potrebna literatura, nego knjiga na narodnom jeziku koji nije imao ni svoga ustaljenoga pravopisa ni stručnoga izričaja. Pa ipak ovi prvi pioniri domaće naučne književnosti ne žale truda da izdaju djela i na domaćem jeziku, makar da ih redovno moraju štampati u Italiji. Osim želje da svoj narod na taj način uvedu u kolo naprednih, jamačno im je pred očima bilo i ono svećenstvo, koje se nije isticalo u poznavanju latinskoga jezika i ako je to bio jezik inteligencije. Smijemo na to misliti baš za prilike u Dalmaciji, gdje je po crkvama bila u porabi glagoljica, a dušobrižničku službu obavljali tako zvani »popovi glagoljaši«.

Kako je dugo u našim krajevima vladala ta potreba i kako je ona bila osjetljiva, vidimo iz predgovora djelu, što ga je kao udžbenik ili priručnik potrebnih moralnih i crkveno-pravnih pitanja izdao trogirski biskup Antun Kadčić. To je djelo izašlo godine 1729. dakle u prvoj polovici 18. vijeka, a vrijeme c v a t a naše glagoljske književnosti i aktivnosti popova glagoljaša računamo od 13. do konca 15. vijeka. Još je eto i 300 godina iza izuma tiska bila potreba da se za njih piše na narodnom jeziku i otvara im mogućnost da svoj svećenički poziv izvršuju ne samo na zadovoljstvo puka, nego i na zadovoljstvo Crkve, čiji su službenici.

5. — **Kadžićevo »Boggoslovlje dilloredno«** (vel. 18×23½) olliti Rukovod slovinski na poznagne svetoga Reda, upravglien od Antona Kadčicha biskupa Trogirskoga, za korist i duhovni Napridak onnih, koji hlepe biti zabilježeni svetim Peccjatom i koji slušaju svetu ispovid i koji pastiruju staddu Issukarstovu, Bononiae 1729.

Latinski naslov ovoga važnoga djela glasi: *Theologia moralis seu manuductor illyricus ad cognitionem sacri ordinis ab A. K. olim canonico makarensi in Patria, dein Archidiacono Jadrensi, nunc episcopo Traguriensi in commodum ac spiritualem profectum anhelantium insigniri sacro caractere: administrantium sacram exomologesim nec non pascentium gregem Jesu Christi sub sanctissimis auspiciis beatissimi in Christi Patris universalis ecclesiae pastoris summi Pontificis feliciter regnantis Benedicti XIII. O. Pr.*

Ima dva latinska i jedan hrvatski predgovor. U latinskom upravljenom sv. Ocu papi veli, da je onaj dio klera u njegovoj biskupiji koji slovinskim jezikom obavlja sv. službu, neuk i nepro-

svijećen. («*Jacet profecto, Pater Sanctissime, Ecclesiae nostrae pars illa cleri quae illyrice ex sanctae sedis gratia divina facere pergit, obfusa quidem tenebris*») a to zato, što se malo brinu za njih. To nam je priznanje dragocjeno. («*Sed inde tamen exortis quia raro quis facem eis praetulerit, raro fregerit panem ut saturantur, eodem idiomate delineatis, quae pro sacro eorum munere apte obeundo scitu necessaria et vocatione et canone praescribuntur*»).

Otud se vidi koliku važnost imade seminarski odgoj kako je naredio tridentski sabor, ali koji se eto nije u potpunosti provodio. A da je glagoljašima bila dana potrebna izobrazba u sjemeništima bio bi njegov upliv jači, njihov ugled veći i ne bi došlo do toga, da su sami neki biskupi jedva čekali kad će sv. Stolica već dokinuti povlasticu koju su te biskupije uživale.

U predgovoru upravljenom »ad benevolum lectorem« po običaju pisaca onog vremena otklanja autor od sebe preoštru kritiku i daje znati da mu prikazivanje polazi srednjim putem. A u pismu »*R a z b o r i t o m u s c t i o c u*« nagovara popove-glagoljaše ovako: »Gliubeznivi zarkvegnace slovignanine« — pa im preporučuje da marljivo čitaju i nastoje razumiti ovo njegovo djelo. U njemu će naći mnogo toga što im treba znati za vlastiti spas i spas povjerenoga stada. Ističe još da mu nije bila svrha, da »naucitte bešsiditi slovinski«; može zato svatko zamijeniti po gdje koju riječ boljom, ako mu se tako čini vrijednim.

Djelo nije u prvom redu moralnoga, nego više pastoralnoga karaktera prema današnjem našem gledanju; ali onda kad je pisano, sva su se pitanja kojih se dotiče, obrađivala u moralnoj naučnoj disciplini. Zato je i opravdan naslov »Bogoslovlje dilloredno« («*Theologia moralis*»). Valja međutim istaknuti da u njemu nema glavnoga dijela t. j. traktata osnovnog moralnog bogoslovlja, niti traktata de virtutibus theologicis, de praeceptis Dei et Ecclesiae po nekom sistematskom redu. A nema ih zato jer je autor svoj cilj tačno opredijelio, kad je u podnaslovu rekao da ovo njegovo »Bogoslovlje dilloredno« ima biti »rukovod na poznanje Svetoga reda«. Sadržaj se dakle ovoga moralnoga djela ne proteže izvan onoga što nije u vezi sa službom svećenika, koju mu daje sv. red.

Prema tomu K. djelo obrađuje ovu građu:

1. dio

Prigovaranje 1. *V a r h u r e d a* (Od reda opchieno — Od zavezah zarkvenih — Od redova vlastito — Od 2 reda vecchia i sveta — Od misnistva — Od stvarih potrebnih za recchi sv. missu)

Prigovaranje 2. *O d s v e t i h s a k r a m e n t a h* (Od sakramentah opchieno — Od karstenja — Od potvargienja olliti krizme

— Od prisv. sakramenta Tila Gospodinova — Od napokojnega pomazanja)

II. dio

- Prigovaranje 1. Varhu sakramenta od pokore olliti Ispovidi (Od pokore i nje dylih opchienih — Od rycih odriscenja i od ispovidi — Od zavezah zarkvenih ossobitijih i opchienijih i ke su zadarzane i ke nysu — Od pecciata skrovitosti ispovidne: od napastovanja i potizzanja na grich u ispovidi — Od skruscenja, zadovoljnosti pokore i od prosctenja)
- Prigovaranje 2. Varhu sakramenta Xenidbe (Od virrenja olliti zarucenja xenne — varhu zaprikah koje smetaju vincianje — Od xennidbe po sebi — Od duxnosti muxa i xenne i gniovih pomankanjah)

To je okosnica djela. U pojedinim odsjecima dijeli autor građu na još specijalnije dijelove. Te odsjeke koje sam gore spomenuo u zagradama zove on »iziskovanje«. Tako n. pr. iziskovanje II. («varhu zaprikah koje smetaju vincianje») obuhvata ova poglavlja:

- I. Od zaprikah zapriciujuchih
- II. Od zaprikah razcignujuchih opchieno
- III. Varhu zaprike od Rostva: Razdiglienje
 1. od rostva duhovnoga
 2. od rostva po zakonu
 3. od rostva naravskoga
 4. od rostva po priateglstvu
 5. od posctenja opchienoga
- IV. Od privarre i varste bitja
- V. Od reda zavita i veze
- VI. Od sille i umakuutja xenske ghlave
- VII. Od zaprike ghriha
- VIII. Od nejakosti ol nemochtva i od godisctah
- IX. Od skrovitosti xennidbe i od razlicnosti boggostovja
- X. Od sinovah zakonitih i bezakonitih i od pricignenja olli ponovglienja xennidbe ne dobro ucignene.

Ako se uzme da Kadčičevo »Bogoslovje dilloredno« obuhvata osim predgovora i opsežnoga kazala 556 stranica maloga kvart formata (18×23), onda valja priznati da je u njemu pružen jedan ogroman i opsežan materijal koji, posve naravno, mnogo zasiže osim u moral i pastoral također u crkveno pravo. Crkvena je nauka u djelu iznesena u pitanjima i odgovorima, dakle u katekizamskoj formi. To i jest razlog da se u čitavoj obradbi ne može govoriti o nekom naučnom stepenu djela, pa po tom ni o kakovoj stručno-teološkoj njegovoj visini. Individualna nota autorova kao teologa ne dolazi u obzir, on za njom ni ne ide. Isključivo ima pred očima

potrebu svojih popova glagoljaša, pa ostavlja po strani svako dublje teološko obrazlaganje pojedinih pitanja, a zadovoljava se kratkom i solidnom, jasnom konstatacijom općenite crkvene nauke. Gdje su mišljenja podijeljena, on odabire jedno i pruža ga kao vjerojatno.

U izlaganju nauke a naročito u iznošenju dogmatskih potvrda i onoga kratkoga obrazloženja za koju određenu misao, autor se redovno poziva na sv. Tomu Akvinca, citirajući ga na odnosnim mjestima. Jednako se drži odredaba tridentskoga sabora koji je za reformirani život i djelovanje svećeničko od osobite važnosti; citira zbirke kanonskih propisa (Relat. canon. I. dist. 21; Can. I. dist. 17; Can. quis dubitet dist. 96; Cap. 5. crapula; cap. clerici 15. ibid. i sl.) zatim Rituale romanum, kanone provincijalnih crkvenih sabora, zbirke Clementina i Extravagantes, propise i partikularne odredbe pojedinih papa Pija V., Pavla V., Inocenta VIII., i drugih. Takovo točno pozivanje na pozitivne crkvene propise osobito je brižno provedeno u poglavljima o crkvenim kaznama (str. 290, 295, 299, 307).

Možemo mirne duše reći, da Kadčičevo djelo nije samo dobro došlo popovima glagoljašima u njegovoj biskupiji i u susjednim biskupijama, nego svemu hrvatskomu kleru sviju biskupija. I makar da je onodobno znanje latinskoga jezika među klerom bilo iznad svake sumnje, pa im po tom bez ikakove poteškoće bila pristupačna djela pisana latinskim jezikom, posve je prirodno da se i inače poznata stvar ugodnije i lakše prati pa i pamti, kad se čita u materinskom jeziku. A Kadčičevo je djelo brižnom svojom obradbom pružalo dosta građiva i onima, koji su svoje znanje crpli po latinskim knjigama onodobnih moralista.

Za primjer iznosim ovdje jedan kratki izvadak iz K. djela, iz kojega će se vidjeti stil i način obrađivanja:

Uppit. 3. Dasse ossitim, kakosmo gori rekli, daje moj Ispovidnik bio zadrimeo; olli za koji druggi uzrok nije cjuo nikke moje ghrihe smartne; alli ne moggu znatti, koje nije cjuo, seto immam cinitti?

Odgov. Jedni Boggoslovzi hocchiè, dà akoje Ispovid kratka, tribovalobi, dassè svà povrati. Dalli akoje duggà zadovoglnobi bilo recchi u druggoj Ispovidi samo, da sumgnitse, jelli, nijelli parvi Ispovidnik nikke tvoje ghrihe razumio.

Dalli s' myrom ovvih Mudrih Naucitegliah, Vegliu, dàjè od potribe u tommu doggoghiaju povratiti istanovize Ispovid zilovitu, illije kratka, illi dugga, kako druggi Boggoslovzi ne magne mudri, i ghlassoviti boglie uce. Razlogh jest', jere istinitò poznajesc, da nikke tvoje ghrihe smartne nije dobro razumio Ispovidnik; a neznasc, koisu. Neimasc dakle razloga vecchie sumgniti od jednoga, negh' od druggoga. Dakle svi tvoje ghrihi jednakò stoje pod istim dūgom, dà buddu opet ispovighieni: i takoje od potribe, za smyriti tvoju Dusciu.

(Dyo II. Prigov. I. Od Pokore, Poghlavje III.: Od povrachienega Ispovidi, str. 214.)

6. — Za moral je svojedobno od osobite vrijednosti bila knjiga o. Filipa **Laštrića**: »Nediglnik dvostruk i Svetgnak«. Još je godine 1764. pod datumom od 4. septembra dao fra Pavo Dragičević, biskup, otpisom u Fojnici svoj imprimatur za to djelo. Godinu dana iza ove dozvole izdaje drugu generalni komesar franjevačkoga reda (Ordinis Minorum) Jos. Marija de Vedano (6. IX. 1765.), a padovanski reformatori (»noi riformatori dello studio di Padova«) 18. studenoga iste godine treću, tako da je djelo došlo istom godine 1766. na svijetlo u Mlecima, štampom kod Dominika Lovisi. Ime autora u naslovu glasi: o. F. Filip iz Occhjevjae (»ab Ochievia« = Očevlje).

Djelo ima 108 prodika, po dvije za svaku nedjelju, zato i nosi naslov: Nediljnik dvostruk. Propovijedi su veoma dobro izrađene, drže se sv. Pisma i djela sv. Otaca, žive su i slikovite; čitaju se ugodno i bez poteškoća. Kratke su, što autor obrazlaže sam navodeći: da je godine 1755. izdao homiletsko djelo pod naslovom »Testimonium bilabium«, govorenja dijelom latinski, a dijelom Slavo-Bosanski. Pošto mu je kritika prigovorila, da su ta govorenja preduga pa da zamaraju slušatelje, on se odlučio na novo djelo s kratkim propovijedima.

Izašlo je u kvart formatu na 440 stranica. Mnogo se upotrebljavalo kod svećenstva sviju biskupija. Još se i danas nade po koji primjerak u našim župskim knjižnicama, a naročito po samostanskim bibliotekama. Iz ovdje priloženoga izvotka iz jednoga takovoga Laštrićeva govorenja, odmah će se vidjeti kakovim je stilom i jezikom autor pisao:

»Najposli reko, da niki na ispovidi govore drugojacie negoje. Parvi su oni, koji dogju the vele: Ah occe sagrishiosam svashto na svietu: a kad upitah Misnik, jesili ubio koga, ja pokrao, ja popalio, etc. tot nishta neima. Drughi vele: Očce nemorese kod mlagi neproklinajuči nemorese na pazaru nevarajuči, nelaxuchi, i nezaklinajuči: inacie neviruje. Kadbi ovoistina byla, tot nebi bilo moguče obsluxivati zakona Boxiega, i zapoviedi. Viditeli, Br. moja, da ovi govore inacie negoje. Trechi, koji na ispoviedi govore inacie negoje, jesu oni, koisu naučili bash kao niku molitvu, illi da rečem boglje, kazaviczu na pamet: pak ilmu gniova ispovid bila od cilu godinu dana, il od Nediglju, il od jedan dan, svemuje jednaka; zashto doge the počne od parve zapoviedi, Očce, akose, i nisam klagnjao, ili klagujala drugom Bogu, more biti dasam povirovala, shtoti ja znam, u san, u čarku etc. Ako, i nisamse zakleo na sudu krivo, morebiti, shtoti ja znam, u razgovoru, etc. Ako i nisam orao, kopao, prela, vezla u svetce, more biti, shtoti ja znam, da sam shtogod oko plota: shtogod zakarpila etc. i tako tishti istom pismiczom, dogod nepobroi sve zap. Bozie, Czarkvene, smartne grihe, etc. sve reko tishti ona pismicza: ako i niesam to, more biti, shtoti ja znam, da sam, etc. od ovizie neima nikakvi Misnikom dosadglivihe, i

mucnie za slishati-ji, niti more chjutiti, nit more gni pometati, zashtose tizim čini dase oni znaju ispoviditi lipshe, nego i kakav naučitegl. A neka znaju da tah ispovid običajnim načinom nevaglja, samo kadbise tko ottio ispoviditi os svega svoga xivota, moghlobise ono onako producti. Ali josh ni onda nebi vagljalo govoriti, kako oni: ako i nisam to: more biti, shtoti ja znam. Ovo reko nevaglja more biti. Zashto more i nebiti, shto ti znash? da tkoche znati?»

Govorenje XXIII. u VI. Ned. po vodok. I. Od niki pomanjkanja, koja mloghi obicajuh ciniti ispovidajuchise. str. 97.

7. — »**Dillorednik** za kripostljubnu zabavu i korist svakoga csovika po **Mihailu Mihaljevich** paroku drenjanskom, plemenite varmegje veroviticske assessoru na svitlost izdat 1823. U Ossiku pritiskan slovima Martina Aloysie Divald, slobodnoga cessarokraljevskoga slovosložnika«. Djelo je prikazano »Primilostivomu i priblagodarnomu G. G. Antunu Mihalovichu spaiji od Orahovize svitlih varmegjah veroviticske i požeške prisidniku, svome dobrocsinitelju u pridubokoj poniznosti od priponiznoga i do smerti zafalnoga sluge M. M.«

Svrha mu je, veli, »zabava kripostljubnih domorodacah«. Tomu međutim kako se iz sadržaja vidi nije jedina svrha. Čak je ispravnije reći, da mu je više do pouke nego do zabave. Svoje domorodce zove autor Slavoncima, i žali što se radi pomanjkanja sposobnih učiteljskih sila i škola uopće »jezik nash slavonski iz hergje i tminah svojih vech nedigne«. Ispričava se što u VI. poglavlju govori o dužnostima starješina, jer da on, tobože, nije zvan da svoje pretpostavljene poučaje i ako bi oni sami međutim mogli ipak nešto i za sebe naći u tom poglavlju.

Knjiga ima s dodatkom 152 stranice u osmini. Skroz je na skroz moralnog sadržaja. Iznosi teoretski ljepotu pojedinih kreposti, a praktičnu korist osvjetljuje primjerima iz života. Ističem da su primjeri ponajčešće uzimani iz mitologije i povijesti klasičnih starih naroda grčkoga i rimskog, nešto manje ali još uvijek dostatno, iz biblije Staroga i Novoga Zavjeta.

Od klasičnih pisaca navodi misli i primjere iz Plinija, Cicerona, Platona, Plutarha, Livija, Diodora Sikulskog, Tacita, Egidija, Salustija, Juvenala, Seneke, Ovidija, Vergilija. Od sv. Otaca i bogoslova: Ambrozija, Jeronima, Grgura Nazijanskoga, Tomu Akvinskoga, Augustina, Grgura Nisenskoga. U dodatku donosi pripovijest o kreposnom Lizimahu te »Opis starosti« u stihovima.

Mihaljević nam se u ovoj knjizi predstavlja kao klasično naobražen svećenik, željan pružiti inteligentnom čitatelju primjere prave kršć. kreposti, kako se ona očitovala čak i kod ljudi koji nisu bili kršćani, a živjeli su prije početka kršćanstva. Pogotovo je tim veća moralna obveza za kršćane, jer je lakši put kojim oni stupaju k idealu moralno svijesnoga člana društva i države.

Sadržaj »Dillorednika« je ovaj: I. Od izgleda kripostljivosti, II. Od potrebe lepote i koristi Pravice, III. Kako je lepo i koliko je korisno svakom csoviku, al osobito stareshini, da ga ostali vechma ljube, nego da ga se strashe i na njega merze, IV. od lepote, koristi i potrebe shutljivosti, V. Od lepote i koristi cisistoche, VI. Koliko je rugobno i pogibeljno glasonoshe slushati i njima virovati osobito za stareshinu, VII. Od nestalnosti i lažljivosti sriche i stvarih himbenog ovog svita, VIII. Od jakosti u suprotivshтинah i udesu zle sriche, IX. Od pobožnosti i miloserdja prema ubogima kakono i odovud izvirajuče koristi, X. Od uspomene smerti.

U »Pridavku« je pričanje »Od Lyzimaha kralja, prije vojvode Aleksandra Velikoga, kralja Macedonije«; zatim slijedi »Opis starosti«.

8. — »Vandavcza« **Jakoba Lovrenchicha** moralne knjižice odišu, kako iz predgovora vidimo, i jednim otačbeničkim duhom. Nije samo kršćanin katolik koji tu poučava, nego i domorodac koji iz »iztinskoga Horvatzkoga Szerdcza« svoja »Kratka Pripovedanja« daje; sretnim će se smatrati ako ih ti »Srečni Domorodecz z dragovolynem Domorodztva Okom pogledash«, te ako koji od čitatelja »po njih jeden jedini mojih Zkupvarashczev na onu Misel Zapovedi Bosje dopelyan bude: Lyubi Boga, lyubi blisnyega tvoga!«

a) Tako autor u predgovoru svoje knjige (10×17), štampane u Varaždinu godine 1824. na 105 stranica pod naslovom: »**Kratka dobreh dersanyh Pripovedanya**«. Složio ju je po uzoru sličnih moralnih knjižica, koje u formi pripovijesti iznose moralne pouke, prikazujući i pružajući iz života primjere kreposnoga ili pokvarenoga ponašanja. Često su moralne poduke vezane na koju osobu i na njezine jednostavne životne prilike s očitom istaknutom namjerom da se upamte, poprime i nasljeđuju u životu. Valja priznati da je Lovrenčić u tome poslu sa svojim knjižicama vanredno uspio. Njegovo je prikazivanje živo i slikovito, njegovo upozoravanje otvoreno i jasno, njegova opažanja za slabosti onodobnoga moralno društvenog života točna i budna. Vjerujem da su ovo štivo mogli čitati sa zanimanjem svi slojevi bez razlike, a napose širi slojevi u koliko im je samo knjiga došla do ruku i u koliko opća nepismenost nije stajala na putu.

Ali ono je u stvari više bilo namijenjeno »varošanima«, a varošani ni onda kao ni danas nisu baš s osobitim marom priklanjali svoja uha moralnim prodikama, nego su za njih slabo marili. Ako dakle Lovrenchich nije dalje dopro od I. knisicze« svojih »Pripovedanja od deszet zapovedih božjeh« koje je god. 1825. stao izdavati također u Varaždinu, samo je ovdje uzrok. U tom su prvom svesku opet u formi pripovijesti obrađene tek prve tri božje zapovijedi; obrađene su zanimivo i živo, jednako kao što i »Pripovedanja o dobreh dersanyh«. Za njih u predgovoru sâm navodi, da ih je »iz nemskeh knigh poleg mochih svojeh — zkerbno zvadil«. Kad se u tom predgovoru predstavlja braći Hrvatima dovikuje im: »Nemiszlete! da szem kakov ztranyzki klosterzki chlo-

vek, dabi potom na moj melin vodu vlekeli — jaszem domorodno dete, med vami vu drustvu sivem — jaszem varoshan, tovarush y otecz, koji z szuznemi ochmi gleda vnogoga szina y kcher vu oveh chalarneh y zkvarlyiveh vremenah na salozt y obshanozt roditelov siveti, y vu preztrashno zlo vtaplyati se —«. Otud se vidi kakav je duh bio među Hrvatima već onda prema svemu što je tuđe, a što nije domorodno. Tuđi su inostrani redovnici »vukli vodu na svoj mlin«; takovo je mišljenje vladalo o njihovom radu; usuprot tomu trebalo je naglašavati svoje porijetlo i lozu s domaćega tla, da se čitatelji pridobiju i privuku. Lovrenčić otkriva ujedno odraz općih prilika u svijetu, koje su se »vu oveh chalarneh y zkvarlyiveh vremenah« odražavale i u Hrvatskoj, jednako pred sto godina kao i danas.

Sadržaj »Pripovedanja o dobreh dersanyh« sastoji iz ovih odsjeka:

Lepi nadvecher slika o starom župniku koji svojoj duhovnoj djeci »pod velikum lipum pripovedal je od Narave, od Dobrote, Ztvoritela i od Dusnoztih poštenoga Chloveka«.

Od zakonztva ladanyzkoga opet slika sretnoga, idealnoga braka, kako susjedi svoga susjeda pijanca obraćaju na pravi put.

Zadersavanye prot nepriatelju szvomu kaže već sam naslov o čemu radi: neprijatelju svomu oprostiti to je »vitezov jakost«, koju čovjek bez vjere ne pozna.

Dobra Katicza ili nekaj za nash muske glave, čita bukvicu muškarcima, koji zavode žene, zlo s njima postupaju i »pishu oszramotlive napizke ili pasquile zverhu senzkeh«. Dakako, dobra Katica obrati jednog takovog grješnika.

Pobosni jagar Bartol jest nauk za one, koji se boje utvara i hodaju po lovu. Apostrofirani su i bezdušni trgovci, kuhari, krčmari, sluge i dr.

Nelyubiju vzsi ljudi bratju szvoju jest članak gdje se i bez slika izravno tumače propisi kršč. ljubavi bližnjega, a žigoše egoizam.

Bojar ili malar iz Becha napravio je figuru u kojoj je neki škrtac sebe prepoznao. Na sudu, koji je škrtac poveo, stradao je sam.

Baricza ili dobra dekla raščinja odnos između služinčadi i gospodara: problem propadanja seoskog življa i nemoralnog života u gradovima.

Od velikova Lova, opomene da se ljudi čuvaju lova, koji može zavesti na zanemarenje posla, žene i djece.

Lukach i Pavel upućuju na izbjegavanje sumnjičenja, krađe, pijančevanja i zavisti.

Velike krepozti i zahvalna kchi roditelom szvojem pokazuje svu važnost četvrte božje zapovijedi u životu seljačke djevojke Dorice.

Mudroznanec z v — huciczi vuglenarki ima da pokaže, kako treba da svaki ostane pri svom poslu, a ne teži za onim, čega ne razumije; usto da poštuje vlast. To pruža autoru priliku, da pušta apel na svoj narod: »Kerv Horvatzka! kaj drugo ti menyka...« nego da hvališ Boga, što ti je darovao kralja Ferencza I., kojega da Bog u svakoj sreći i blaženstvu poživi!

Iz ovog se završetka vidi kakovim je duhom još onda disala hrvatska inteligencija. Nije ih već više obuhvatao potpuni mrak neprobuđene narodne svijesti; ama o potpunoj narodnoj slobodi i neovisnosti, o duhu što teži za potpuno slobodnim kretanjem na svojoj rodnoj grudi, još nije bilo živoga uvjerenja pa potom ni težnja. O tomu što znači robovati tuđinu pa makar on i pružao uvjete mirnog opstanka — još kod mnogih nije u svijest prodrła zrela misao. Želja za oslobođenjem hrvatskog naroda iz stogodišnjeg zagrljaja austromadarskoga — nije još izbila kod hrvatskih domorodaca. Legitimitet je potpuno upokojio njihova srca; državopravno svoji, stvarno izručeni na milost tuđinu, još su snivali jer im je velika država pružala neku sigurnost od navala iz vana.

b) »Pripovedanya 10 zapovedih bosieh« isto su tako pisana u formi pripovijesti. Predmet su im događaji iz života, kombinirani prema našim domaćim prilikama. Nižu se pripovijesti prema redoslijedu Deset zapovijedi Božjih.

Sitek dobroga krsztchenika Szimuna ima da bude slika jednoga jednostavnog, ali pravoga kršćanskog života, koji se u svim prilikama ravna pomišljanjem na Boga i njegove zapovijedi. Dvije misli osobito naglasuje autor: »Szrecha lyudih ztoji vu sz. Veri« i »Narava nam pokasuje, da Bog je«. To je kao uvod u slikanje događaja, koji se tiču nauka o pojedinim zapovijedima. Prvu zapovijed Božju ilustriraju tri pripovijesti:

- a) Peter y Magda ili Jakozt veruvanya,
- b) Od Szlobodnoverztva vremeneh nasheh,
- c) Karol ili Szlobodnoverecz.

Pripovijest o Petru i Magdi odveć je šematski složena i poučljivo nategnuta: nikako ne djeluje uvjerljivo. Ali zato autor ne haje. Njemu je tek do toga, da kaže, što želi. Zato Petar doziva i razvija svojoj ženi i djeci jako lijepe i spasonosne misli čak na smrtnom času.

U drugoj iznosi mišljenje svoga izvora (»Maksimilian«) o slobodnovjercima. Ovako ih riše:

»Szlobodnoverczi ili nebosczi... Ljudi, kojeh z vekshinum neveruvanye, iz neprikladnoga pameti nyihove vsivanya, y kruto male navuchlyvoztih priprave, z jednom rechyum: iz tako nezreleh knisurchiczh y znanyih dohadya« (str. 48).

Njihovo znanje zove »szlinami od navuchlyvoztih«. Priprost čovjek vjeruje kao i učen čovjek. Samo polutan, veli, može biti

slobodnoveracz. Ovi mu »nesmahno klafraju« (str. 54), nisu škodljivi, jer na svoju mudrost odveć gzdavi ne mogu biti.

Takovo mišljenje ima do osvijetli slika lakoumnoga karbonarca Karola, koji se ipak na smrtnom času obraća i vapi: »O mladozt horvatzka! O mladozt predrage moje domovine, besi slobodnovercza!«

Drugu zapovijed Božju nakon kratkog tumača o značenju zahtjeva u njoj stavljena, osvjetljuje pripovijest o Pavlomiru sucu: zatim o Tolvajima koji sami vješaju krčmara, što ne drži prisege.

Treća obrađuje samo svetkovanje blagdana (»Tomek szvetka priztojno szveti« (str. 88), a da ne ističe naročito nedjelje ni zabrane obavljanja težačkih poslova i ako govori na str. 88 »Od poszlenozti«, stavljajući Tomekovo djelovanje za uzor.

Onda slijedi original i prijevod nekih njemačkih pjesmica koje ističu potrebu dobre nakane i čistoga srca kod svakoga ljudskog poslovanja, vjernost kralju, brigu za sirotinju, oduravanje zločina, opraštanje neprijatelju i sl.

Za obradbu ostalih zapovijedi veli autor, da će slijediti »akosze ztroski k rukam dobe«. Da li su se dobili — slabo je vjerojatno, jer izdavanje ostalih svezaka nije uslijedilo.

